

САКРАЛЬНА ЛЕКСИКА ТА ІКОНА БОГОРОДИЦІ ГОДУВАЛЬНИЦІ В ЖИТТІ ЗЕМНОЇ МАРІЇ (за твором У. Самчука “Марія”)

Досліджено сакральну лексику та символіку ікони Мати Божої Молошна, яка супроводжувала все земне життя Марії У. Самчука. Установлено, що це не храмова ікона, а *хатний образ*, – такі домашні образи були досить поширені в різних регіонах України.

Ключові слова: храмова ікона, хатний образ, материнство, Богородиця.

Улас Самчук як відомий прозаїк ХХ століття зумів утілити у своїх творах найкращі риси української ментальності. Змальовуючи типово українські ситуації громадського життя, письменник мислив категоріями загальнолюдськими. Він відтворив насичену протиріччями й позначену трагізмом епоху, яка відбилася на психології українського селянина. Але селян рятувала віра в Бога, тому й сакральні елементи звучать у творі як усталена форма вірування християн.

Сакральна сфера українця широко представлена у відомому творі Уласа Самчука “Марія”, де описано колективізацію та голодомор 1932–1933 років. Символічна назва роману, як і ім’я центрального образу, надає містичної глибини та трагедійності, адже впродовж століть не дозволено називати цим ім’ям простих жінок, тому що Марія – ім’я Матері Божої. Лише з XV ст. так іменували королів, а вже пізніше і селянок.

Останнім часом значно підвищився інтерес мовознавців до проблеми мовотворчості та світогляду прозаїка. Це зумовлено передусім тим, що дослідження індивідуального стилю письменника дає змогу відтворити реальний світ і людину в її зовнішньому та внутрішньому бутті.

Роман У. Самчука “Марія” глибоко і різносторонньо проаналізували С. Бородін, І. Бурлакова, Т. Гафарова, С. Єрмоленко, О. Пастушенко, С. Пінчук, Н. Приходько, Л. Ставицька, Н. Чечель та ін. Предметом наукового дослідження була категорія художнього часу й простору роману Н. Усач. Окремо проаналізована лексика письменника В. Ф. Стецем.

Однак раніше не були досліджені власні назви ікон цього твору, а також залишається малодослідженою інша сакральна лексика, представлена семантичними одиницями, які виступають своєрідним маркером особливо важливої для набожних українців релігії.

Завдання дослідження – виявити лексеми в романі У. Самчука, пов’язані з релігією та Богослужінням, а також проаналізувати ікононім Богородиця Годувальниці.

У романі У. Самчука “Марія” виявлено такі

сакральні назви:

– еортоніми (пропріатив на позначення церковних свят) – *Свята Вечеря* [1, с. 65], *Різдво* [1, с. 74, 140], *Коляда* [1, с. 65], *Водохрещі* [1, с. 65], *Великдень* [1, с. 74, 140], *Зелені свята* [1, с. 55], *Друга Пречиста* [1, с. 14];

– ідеоніми (власні назви понять духовної культури, зокрема і молитви) – *“Отченаш”* [1, с. 60], *“Вічна пам’ять”* [1, с. 43], *“Христос воскрес із мертвих...”* [1, с. 75], *“Світе тихий”* [1, с. 128], *“Господи Помилуй”* [1, с. 128];

– ікононіми (вид хрематонімів, власні назви ікон) – *ікона Божої Матері*, *ікона Матері Божої Молошної* [1, с. 33], *ікона Бога Саваофа* [1, с. 75];

– теоніми (власні назви божеств) – *Бог* [1, с. 42, 56, 98, 104, 109], *Боже* [1, с. 16, 35, 52, 65], *Всевишній* [1, с. 43], *Господь Бог* [1, с. 16, 43], *Боже великий* [1, с. 16], *Божий Син*, *Син* [1, с. 43], *Ісус Христос* [1, с. 33], *Свята Марія* [1, с. 43], *Мати Божої* [1, с. 56, 61, 112], *Мати Свята* [1, с. 112], *Мати* [1, с. 43, 112], *Марія* [1, с. 43], *Богоматір* [1, с. 18].

Ідеоніми *“Отченаш”* та *“Вічна пам’ять”* – молитви, що виступають найвищим релігійним виявом свідомості людини. Персонажі у творі звертаються, ведуть розмову з Богом через молитву у найскладніші моменти свого життя, чим підкреслюють свій емоційний стан: при відспівуванні покійної дитини Марії [1, с. 43] та служіння панахиди за “убієнного” на війні Демка [1, с. 90]. Упродовж усього життя Марія щовечора проказувала *“Отченаш”* [1, с. 60].

Автор описує життя Марії через цикл двох релігійних свят – Різдво та Великдень, що для селянина яквіруючої людини дуже значимі. Отож, назви цих свят виступають номінативними знаками подій, що пов’язані з релігійними віруваннями і відбуваються у визначеній релігійним календарем точній даті, тобто еортоніми мають подійно-темпоральну семантику. Поодинокі вживані й інші свята.

У романі “Марія” велике емоційне навантаження несуть різні вигуківі конструкції, виражені словами *О Боже* [1, с. 43], *Боже мій* [1, с. 34, 42, 56, 133], *Боже великий* [1, с. 43], *Господь Бог* [1, с. 43], *Господи Боже мій* [1, с. 56], *Господоньку святий* [1, с. 104], *Боженько святий!* [1, с. 65, 77], *о Господи* [1, с. 42], *Слава Богу* [1, с. 49], *Свят, свят, свят!* [1, с. 16]. Такі вигуківі слова можуть повторюватися: *Боже! Боже!* [1, с. 34, 42, 63, 121], *Господи, Господи* [1, с. 115]. Виявлено традиційну конструкцію зі значенням подяки Всевишньому:

хвалити Богу [1, с. 37]. Ці сполучення становлять неподільне ціле, бо виражають внутрішні почуття героїв на момент мовлення: захоплення, подив, відчай, розпач, радість, страждання.

Зафіксовано групу сакральної лексики, яка “обслуговує” богословські догмати і супроводжує традиційні біблійні канони християнства: *священик* [1, с. 34, 43], *піп* [1, с. 43, 102], *диякон* [1, с. 43], *ченці* [1, с. 18, 43, 83], *хористи* [1, с. 43], а також номени на позначення елементів церковного обряду, християнських книг та будівель: *Біблія* [1, с. 49, 77, 129], *Псалтир* [1, с. 42], *утреня* [1, с. 61], *вечірня* [1, с. 18, 61, 74], *служба*, *ікона*, *образи* [1, с. 33–34, 48, 56, 61, 65, 112], *дзвіниця* [1, с. 61, 125–126], *дзвін* [1, с. 61], *дзвони* [1, с. 109], *церква* [1, с. 18, 45, 74, 78, 88, 94, 117, 126], *монастир* [1, с. 16, 128], *монастирський дзвін* [1, с. 16], *плацаниця* [1, с. 83].

Сакральна лексика роману У. Самчука найбільше пов’язана з головною героїнею. Тривалість стражденного життя Марії з точністю до дня полічив автор: це двадцять шість тисяч двісті п’ятдесят вісім днів, не рахуючи “останніх трьох”, – “стілки разів сходило для неї сонце” [2, с. 7]. Отже, земна Марія прожила майже сімдесят чотири роки, і всі ці дні вона “бачила або відчувала небо” [2, с. 7], звертаючи свої погляди до Небесної Матері, що зображена на іконах і яка жила в її душі.

Ікони – це втілення всього найсвятішого на землі, а серед них усіх та одна, що найдорожча кожній жінці: “Ціле життя бачила [Марія. – О. Н.] їх [ікони. – О. Н.] перед собою, і на шлюб благословляли образом тієї почорнілої Матері, що кормить дитину. Може комусь це нічого не каже, але їй це дуже і дуже промовляє...” [2, с. 112]. У. Самчук по-різному називає цю ікону – *Мати, що кормить дитину* [2, с. 112], *Мати Божа Молошина* [2, с. 33], *Матір Божа млекопитальниця* [2, с. 75]. Культ Богородиці Годувальниці – один із найстаріших у християнстві культів Пресвятої Діви, адже перше зображення знайдено ще в римських катакомбах на фресці другої половини II століття н.е. У західному християнстві ікона Богородиці Годувальниці набула значного поширення (пригадаймо і картину “Мадонна Літта” великого італійця Леонардо да Вінчі).

А ось у православних храмах України майже не трапляється ікон Богородиці Годувальниці, яка б груддю годувала дитину (як виняток можна назвати лише ікону кінця XIX ст., що знаходиться в Одесі в Свято-Успенському чоловічому монастирі). Дослідники свідчать, що сюжет Годувальниці у візантійському сакральному мистецтві трапляється лише з XIV століття як запозичення із Заходу. Але таке зображення, як уже зазначали, дуже рідкісне в Україні та й на Волині, де відбу-

ваються події, описані У. Самчуком. Зауважимо, що і у фондах Музею волинської ікони (Луцьк) збережено образ із зображенням Богородиці з малим Ісусом, але немає жодної Годувальниці.

Чому ж У. Самчук описує саме цю ікону, яка супроводжувала земну Марію все її свідоме життя? Зазначимо, що у церкві монастиря, де молилася Марія, не подано докладного опису ікони: “Увійшла до церкви, купила за копійку свічку і сама понесла перед вівтар до Матері Божої. <...> Сяють срібні ризи і усмішка Богородиці” [2, с. 18]. Очевидно, це була не Годувальниця. Лише вдома Марія щодня зустрічається з поглядом Богородиці Годувальниці, молиться до Неї, просить заступництва: “Мати Божа! Ти ж, пресвята, у муках Сина родила! І Ти була, як всі матері, пренепорочна, палаюча любов’ю, страждаюча... І Син Твій був Сином живим з тіла і крові... Заступи, Мати Свята, нас, всіх матерів, перед найвищою силою” [2, с. 112]. І на шлюб Марію благословляли цією іконою... А коли вона залишала Гната, “образі свої Марія також перенесла. Ціле життя бачила їх перед собою...” [2, с. 112], а зі спаленої хати якимось чином теж “вирятувано і Марієне благословення – Матір Божа млекопитальниця” [2, с. 76]. Для неї цей образ – “Мати, що кормить дитину. Може, комусь це нічого не каже, але їй це дуже і дуже промовляє” [2, с. 112] – символ святого материнства. І коли найменша дочка Надійка призналася: “Але я, мамо, чуюся тяжкою”, то Марія розсудливо втішила: “Нічого, дитино... У цьому наше щастя” [2, с. 116].

Зазначимо, що У. Самчук у творі послідовно вживає розмовну назву ікони, що поширена на Волині, – *образ, образі*. Можливо, це свідчення, що образ Матері Божої Молошниці – це не ікона, а *хатній образ*, який був поширений на історичній Волині. Бо ж, наприклад, відомий архівіст В. Рожко не подає серед чудотворних ікон Волині і Полісся “Годувальниці” [1], та й йому жодного разу не трапилася така ікона – ні храмова, ні хатня. Але тут постає інше питання: чому ж тоді *хатнім образом* благословляли молоду до шлюбу?

Про співвідносність образів Матері Божої і героїні твору Уласа Самчука “Марія” написано багато, адже невипадковий збіг їхніх імен, бо у їхній долі багато спільного, багато мук і страждань, які їм довелося зазнати й пережити. Безперечно, У. Самчук не рівняє земну Марію до Богородиці: у них спільний трагізм, але різний земний шлях.

За своє життя Богородиця дала світові Спасителя, Вона народила Його, вигодувала і була свідком Його смерті. Безмірне горе Матері – бути свідком страти своєї дитини. Але Ісус не вмер, прийнявши муки за інших, рятуючи усе людство від гріха.

Самчукова Марія мала шестеро дітей: від Гната – двох померлих і одного народженого мертвого; та трьох Корнієвих та вбитого ще в утробі: “Родився синок. Марія хотіла назвати по-своєму. Але Корній спротивився. Мав на флоті найкращого приятеля Демку. Охрестили Демком. Марії це ім’я не зовсім подобається, але раз хоче батько... Що може вона проти батька?” [2, с. 61]; “У кінці жнив Марія “розсипалася”. Прибавилося аж двійко крикунів. Корній сказав, що коли так кожного року піде, то у них виросте ціле плем’я. Але це ж жарти, Маріє. Нічого, нічого” [2, с. 68]; “До всього Марія знов завагітніла. Мала вже таке щастя, що якраз на літо мусила бути вагітною. Перед Різдом дістала хлопчика і охрестила його Лавріном. “Хай здоров росте”, – віншували куми. – Краще хрестини, ніж мерлини” [2, с. 85]. Трагізм Марії у тому, що і вона, і її чоловік стали вбивцями двох своїх дітей: Марія позбавилася від ненародженої дитини, а Корній зарубав сокирою вирока Максима; інші ж померли від хвороб чи від людської жорстокості.

Отже, не годиться проводити паралелі загибелі Сина Богоматері зі смертю дітей земної Марії. Про це сказав і сам письменник вустами священника: “Сестро! Чую біль твій, біль матері, яка тратить свого первенця. Але пригадай, сестро, ту Марію, ту Святу Матір, що родила світові Бога живого, який всім людям кинув слова: “Прийдіте до мене, всі страждаючі і обременені, і аз упокою ви”. Його розп’яли за це. І пригадай велику Матір, яка день і ніч стояла під хрестом розп’ятого Сина, чекаючи Його смерті. Пригадай її велику мужність, попроси у Неї сили пережити твоє горе і видержати все так само, як це видержала Вона,

найбільша зо всіх матерів...” [2, с. 43]. Так само Пречиста була свідком і життєвої долі Марії: коли земна героїня щаслива, то й Вона *усміхнена* [2, с. 57], і ставала *почорнілою* [2, с. 112], коли стражденну Марію поступово залишали життєві сили, бо ж жінку може зрозуміти лише Велика Жінка і Мати.

Ось так ікона Богородиці Годувальниці стала захисницею українського Материнства, до неї молилися, щоб Вона захистила їхніх немовлят, щоб у матерів прибувало молоко для годування, а також тоді, коли збиралися відлучати дитину від грудей.

У творі У. Самчука сакральні оніми – невід’ємні, значимі елементи змістової структури, що окреслюють православний світогляд героїв. Серед біблісонімів значну групу становлять теоніми, які найчастіше функціонують. Менш частотними виявлено еортоніми, ікононіми, ідеоніми. Кожна група онімів несе в собі окрему функцію: емоційну, локалізацію в часі, ідентифікаційну, інформаційну. Перед іконою Богородиці християни різних конфесій моляться про зцілення від безпліддя і щасливе вигодовування немовлят. Визначений також день ушанування цієї ікони – це 25 січня.

Вважаємо за доцільне у подальших розвідках виявляти та аналізувати сакральну лексику у творах письменників кін. XIX – поч. XX ст.

Література

1. Рожко В. Чудотворні ікони Волині та Полісся / Володимир Рожко. – Луцьк : Медіа, 2002. – 352 с.
2. Самчук У. Марія. Куди тече та річка / Улас Самчук. – К. : Наук. думка, 2001. – 416 с.

Исследовано сакральную лексику, а также символику иконы Богородица Молошна, которая сопровождала всю земную жизнь Марии У. Самчука. Установлено, что это не храмовая икона, а домашняя икона, – такие домашние иконы были достаточно распространены в различных регионах Украины.

Ключевые слова: *храмовая икона, домашняя икона, материнство, Богородица.*

Studied sacral lexicon and symbolism Moloshna icon of the Mother of God, who accompanied all earthly life of Mary W. Samchuk. It is established that it is not the house icon, and indoor obraz – these homemade images were quite common in different regions of Ukraine.

Keywords: *temple icon image indoor, motherhood, Mother of God.*